

Muslimer och islam i Samhällskunskapsböcker

En idéanalys

9963 ord

Namn Sebastian Börjesson
Program Ämneslärarprogrammet

Uppsats/Examensarbete: 15 hp
Kurs: LGSH1A
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: HT/2016
Handledare: Ann-Kristin Jonasson
Examinator: Mikael Persson
Kod: HT16-2490-002-LGSH1A

Nyckelord: Orientalism - Edward Said - Muslimer - Lärobok - Samhällskunskap - textanalys

Abstract

Denna uppsatsen syftar till att studera närmre hur muslimer och islam framställs inom läroböcker för samhällskunskap. Studien är tänkt att presentera fyra olika samhällskunskapsböcker som alla innehåller kurserna 1, 2 och 3 och är utgivna efter att den nya läroplanen Lgy 11 landsattes. För att kunna undersöka detta används här en kvalitativ idéanalys som metod, vilken går ut på att få fram de bakomliggande idéerna om hur muslimer framställs. Ingången till ämnet var förutsättningslöst, då tidigare forskning är knapphändig de senaste tio åren. Resultatet visar att de fyra böckerna skiljer sig åt på två sätt. En av de fyra böckerna gav en dominerande negativ bild av muslimer, gentemot de tre andra böckerna. Den andra skillnaden var en annan bok som återgav muslimer och islam ur ett objektiva och sakligt sätt i linje med läroplanen, som de resterande böcker inte gav.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
2. Syfte och frågeställning	2
2.1 Frågeställningar.....	2
3. Teori och tidigare forskning.....	2
3.1 Orientalism	2
3.2 Öppna och stängda attityder till islam.....	4
3.3 Paradigmskifte av läromedel.....	6
3.4 Svensk skolboksislam.....	7
4. Metod och urval.....	10
4.1Metod.....	10
4.2 Material och begränsningar av urval	11
4.3 Genomförande	12
5. Resultat och analys.....	13
5.1 Internationella relationer.....	16
5.2 Identitet och integration.....	19
6. Slutsats.....	20
7. Referenser.....	23

1. Inledning

”Man skulle alltså kunna hävda att ett ensidigt och osakligt kunskapsval är mycket effektivare när det gäller att skapa främlingsfientlighet och intolerans än material av mera tydligt propagandistiskt slag” (Härenstam 2006, s.5)

World Trade Center, Arabiska Våren, Al-Qaida, ISIS, Muhammed-karikatyror och bombningar i centrala Stockholm är några av alla de bilder av muslimer samhället får till sig genom olika mediakanaler. Fördomar om både fundamentalistiska och moderata muslimer florerar överallt, vad är sant och vem ska man tro på? Stämmer något, allt eller ingenting alls? Massmedia är tänkt att redovisa flera bilder av samhällsfrågor, särskilt när det gäller en sådan utsatt samhällsgrupp, men Otterbeck (2002, s.115) menar att det finns en negativ, medial stereotypbild och att media har smutskastat muslimer, då det främst förmedlas om väpnade konflikter när man pratar om muslimer i media.

Läroboken kan hävdas vara ett av de viktigaste och mest utbredda massutbildning-/kommunikationsmedel för elever, men den har ändrat karaktär de senaste decennierna och ett paradigmskifte kan utrönas. Mer hänsyn tas till de enskilda människornas historier, på bekostnad av den generaliserande berättelsen som har tagits för sann (Selander, 1990). En vetenskaplig position (se Härenstam, 2006) hävdar en liknande tendens i forskningen om islam i läroböcker, att det nu är en mer mångfacetterad bild av muslimer och muslimska samhällen. Medan en annan position (se Otterbeck, 2005) menar att det finns en tendentiös och alltför snäv bild av muslimer, att de ofta framställs i dåliga dager. Den senare lutar sig tillbaka till den äldre teoribildningen, *Orientalism*, i vilken Edward Said (1997) hävdar att hela västvärldens kulturella arv har producerat och reproducerat islam som något udda och negativt.

För nyexaminerade lärare kan det vara svårt att hinna med sitt lektionsplanerande och en vedertagen strategi för att gå runt detta problem är att utgå från lärobokens exempel (se Selander, 1990; Otterbeck, 2005). Med tanke på detta är det av yttersta intresse att studera läroboken närmre och det är viktigt för mig som lärare att reflektera över detta, och kanske särskilt den didaktiska frågan vad som *inte* är med. Hur muslimer och islam gestaltas i läroböcker, och andra medier, är ett ämne som engagerar framförallt forskare och lärare inom religionsvetenskap. Då samhällskunskap är ett forum för samhällsdiskussioner är det särskilt viktigt hur olika minoritetsgrupper av samhället presenteras däri för att verka för tolerans och gemenskap (se Skolverket, 2011, s.6). Läroplanen fastslår att kunskap som förmedlas ska vara allsidig och opartisk. I Samhällskunskapsämnen skriver de tydligt att ”[g]rupper och individers identitet, relationer och sociala livsvillkor med

utgångspunkt i att människor grupperas utifrån kategorier som skapar både gemenskap och utanförskap” (ibid, s.145) är ett centralt innehåll, vilket innebär att det ges stor tyngd i att visa en så rättvis bild av olika grupper i samhället som möjligt. Många har studerat hur muslimer framställs i religionsböcker i skolan, och de få studier som gjorts inom samhällskunskapen är oftast äldre än tio år och/eller är kvantitativa till sin karaktär. Därför finner ni här att läsa en uttömmande studie om muslimer i de senaste läroböckerna i samhällskunskap.

2. Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att undersöka hur islam som religion och muslimsk identitet (re)presenteras i läromedel inom samhällsvetenskap på gymnasienivå. Kan man se antydningar av ett paradigmskifte i samhällskunskapsböcker, som att flera bilder av muslimer porträtteras (Härenstam 2006, Selander, 1990)? Eller finns det mera ensidiga och tendentiösa drag av framställningen av muslimer (Otterbeck, 2005)? Vilken av de två positionerna stämmer bäst in i dagens samhällskunskapsböcker?

Läroboken skrivs i en kontext anpassad för elever och det är intressant att studera huruvida muslimen porträtteras på ett mångfacetterat sätt för att visa på dess mångfald. Skolans värdegrund slår dessutom fast att skolans innehåll ska presenteras sakligt och allsidigt (Skolverket, 2011, s.6). På grund av den bristfälliga forskningen som gjorts inom detta område analyseras här samhällskunskapsböcker med hjälp av ett analyschema som har starka kopplingar till Edward Saids teori *Orientalism* (1997).

2.1 Frågeställningar

Är bilden av muslimer och islam i samhällskunskapsboken essentiell och tendentiös eller mångfacetterad och saklig?

Hur ser det ut i olika samhällskunskapsböcker idag, ser man spår av pragmatisk pluralism?

3. Teori och tidigare forskning

3.1 Orientalism

Edward Said var en postkolonial teoretiker som menade att synen västvärlden ger på vad som förr sammanfattades som Orienten, det vill säga hela det område och alla nationer öster om Medelhavet, i prosa och fakta, är en fråga om makt. Detta kom att kallas Orientalism, som titeln till Saids bok.

Det Said utvecklade var en teori som utgår från att västvärlden har skaffat sig ett tolkningsföreträde gällande definiering av 'den andre' (Said, 1997). Orientalism är inte ett begrepp som Said själv kommit på utan har varit ett forskningsämne, som nu ingår i olika forskningsområden, alltifrån hebreiska till Japanstudier. Att essentialisera muslimsk identitet, islam och asiatiska folk (och allt det som tidigare ingick i forskningsämnet Orientalism) är på ett sätt demoniserande, särskilt då essensen som orientalisterna har försökt att framställa av muslimer har varit något negativt, ofta som ett hot, eller en tanke om att muslimer försöker ta över världen. Detta är också att definiera sin fiende (Said, 1997, s.285-287, 292, 297). En annan av Suids huvudteser är att man inte kan skriva opartiskt. Det är alltså tänkt att passa västerlandets tänkande. Orientalism har blivit att skapa en fiendebild av de som inte är européer, genom studier för att kunna generalisera. Med ont eller gott uppsåt, har dessa bilder etsat sig fast i den västerländska kulturen, och gång på gång reproducerats i vardaglig media och fiktiva berättelser, samt forskningslitteratur (Said, 1997, s.202-205). Västerlänningar skulle aldrig reducera sig själva till enbart en enda identitet. Kristen, svensk, socialdemokrat, man, snickare som bor i förorten, är alla olika identitetsroller som interagerar med varandra i en och samma person. Däremot är en reduktion av andras identiteter vanligt förekommande i framställningen av den som inte är en själv.

Vid utkomsten av hans bok *Orientalism* år 1978, menade han att ingen annan etnisk folkgrupp kunde utsättas för sådana nubbilder som araben eller muslimen utsattes för (1997, s.286). Massmediernas bild förvärrar det här, då det framstår som en ytterst enhetlig bild, en bild i kontrast mot det västerländska och det normala - vilket ytterligare ger tyngd åt hans kritik mot en modern imperialism (ibid, s.42, 297). Orientalisten försöker att skapa en politisk markering, mellan 'oss och dem'. Detta skapar en objektivering av den andre; en nästan omänsklig varelse (ibid, s.298, 320).

Det västerländska samhället har som sagt ställt sig i en överordnad position över resterande kulturer och geografiska områden. Det finns en tanke om att väst är högst i en hierarkisk normskala, dit alla folk en gång kommer hamna efter en liknande utveckling (ibid, s.300). En grundläggande tanke i Suids teori är att västvärlden har skapat en motpol, genom att å ena sidan förklara europeiskt tänkande som det normala, rationella och sanna, och å andra sidan 'Orienterna' som det udda, irrationella och det otrogna (se exempelvis s.296, 300). Enligt orientalisterna kan inte Orienterna definiera sig själva. Said anser att individer oavsett tillhörighet begränsas kognitivt och påverkas av samhällets traditioner och yttre omständigheter. Framställningen av 'den andre' kommer på så vis alltid att färgas av detta på ett eller annat sätt. Trots att forskare lär sig nya saker om sina medmänniskor och skapar sig en förståelse, ligger det i bakgrunden en skepsis och inbyggd

fientlighet och trots att man kan se dess stora variation, ses Orienten ändå som ytterst enhetlig och evig. (1997, s. 292, 295, 298).

3.2 Öppna och stängda attityder till islam

I en utredning som organisationen IHF (The International Helsinki Federation for Human Rights) har gjort framkommer det att ”Muslims feel that public discussions about issues related to Islam often are unbalanced and uninformed and tend to reach simplified conclusions that only serve to reinforce popular prejudice”, (IHF 2005, s.130). En av orsakerna kan vara på grund av vad och hur man definierar muslimer. I denna studie talar jag inte om religiös islam utan snarare om kulturell islam, liksom jag inte nödvändigtvis talar om en troende muslim utan snarare om en muslimsk identitet, vilket innefattar även sekulära muslimer, eftersom det är en samhällsvetenskaplig studie. Dessa kommer dock ibland att sammanfalla. Kultur och religion kan till viss grad separeras men påverkar ändå varandra i stor utsträckning (Andersson & Sander, 2012). Om den religiösa aspekten på något vis behandlas skall detta framkomma tydligt.

Runnymede Trust är ett självständigt forskningsinstitut som arbetar för att uppmärksamma negativa tendenser i olika samhällsinstitutioner och har i studien *Islamophobia: A Challenge for Us All* undersökt olika sätt muslimer blir illa behandlade av olika myndigheter i Storbritannien. Runnymede Trust har bland annat undersökt hur muslimer hanteras på arbetsmarknaden och av statliga myndigheter, däribland den brittiska skolan, bland annat genom att analysera hur olika institutioner tenderar att använda språket (Runnymede Trust, 1997). För att analysera resultatet angående islamofobiska föreställningar i samhället har de utarbetat en modell som islamologen vid Göteborgs Universitet, Göran Larsson, har översatt till svenska (se Larsson, 2005, s.87). Detta analysredskap syftar till att göra det enklare att synliggöra olika institutioners sätt att förvanska information gällande islam och muslimer. Analysredskapet visar olika påståenden forskare ska ha i åtanke när man läser olika texter eller hör olika inslag i vardagen. Detta för att uppmärksamma vilken bild som egentligen ges av dessa begrepp. Göran Larsson uppmanar lärobokskritiker att använda Runnymedes analysredskap (Larsson, 2005, s.85-88), och för att synliggöra islamofobiska tendenser i institutionella kontexter överlag. Likt Runnymedes frågeställning studerade Larsson frågan om muslimer framställs som ett negativt ’dem’, och/eller en homogen och något fientlig grupp som kan generaliseras. Larssons resultat visar på att islamofobiska tendenser förekommer både omedvetet och omedvetet i vårt samhälle. Många fler muslimer känner att de representeras fel och känner sig diskriminerade, än vad myndigheter uppger (Larsson, 2005, s.84, 113).

Här presenteras nu Runnymedes analysredskap. De använder sig inte av Saids teori explicit men det finns starka kopplingar till teorin då språkbruket kommer åter och är ytterst liknande det som förekommer i *Orientalism* (jfr. Said, 1997, s.286 islam som något aggressivt och fientligt och oförmåga till samarbete; 297, oförmåga till förändring, enhetlig; 298, monolitisk).

Kriterier	stängda attityder	öppna attityder
1. Monolitisk/mångsidig	Islam framställs som en monolitisk och statisk enhet utan förmåga att möta förändringar.	Islam ses som något mångbottnat och progressivt, med inre olikheter, debatter och förmåga till utveckling.
2. Skild/förenad	Islam ses som något skilt och annorlunda – (a) det finns inga värderingar eller mål som är gemensamma med andra kulturer; (b) man är inte påverkad av andra; (c) man är inte influerad av andra.	Islam ses som beroende av andra trossystem och kulturer – (a) det finns gemensamma värderingar och mål; (b) man är påverkad av dessa; (c) man är berikad av dessa.
3. Underlägsen/annorlunda	Islam ses som underlägsen västvärlden – barbarisk, irrationell, primitiv, sexistisk.	Islam ses som något annorlunda än västvärlden, men inte som underlägsen, utan som en jämbördig part
4. Fiende/partner	Islam ses som våldsam, aggressiv, hotande, stödjer terrorism, delaktig i konflikten mellan kulturer.	Islam ses som en verklig och potentiell partner i gemensamma projekt och i lösningen av delade problem.
5. Manipulerande/uppriktig	Islam ses som en politisk ideologi som används för att skaffa sig politiska och militära fördelar.	Islam ses som en genuin tro som utövas på ett innerligt och äkta sätt.
6. Kritik av västvärlden avvisas/beaktas	Islamisk kritik av västvärlden avvisas utan reflektion.	Kritik av västvärlden och andra kulturer beaktas och diskuteras.
7. Diskriminering försvaras/kritiseras	Fientliga attityder gentemot islam används för att legitimera diskriminering och uteslutning av muslimer i samhället.	Debatter och uppfattningar som avviker från islam minskar inte viljan att bekämpa diskriminering och uteslutning från samhället
8. Islamofobi ses som något naturligt/problematiskt	Antimuslimska attityder accepteras som något naturligt och »normalt«.	Kritiska attityder till islam är föremål för kritisk diskussion, speciellt om de är felaktiga eller orättvisa

Tabell 1: (Hämtad från Larsson, 2005, s.87) Öppna och stängda attityder

3.3 Paradigmskifte av läromedel

Staffan Selander är professor i didaktik och det han skriver om i sin artikel *Towards a theory of pedagogic text analysis* 1990 belyser mycket av hans tidiga forskning. Bland annat visar han på den socialiserande rollen boken har. Läroboksförfattare skriver texten i en given kontext och mottagaren tar emot den där denne befinner sig i livet, geografiskt men framförallt socialt. Likväl som det är socialt konstruerade sanningar som framställs, har den precis som vilken instruktionsbok som helst, en referens till världen utanför våra sinnen. Det kan också ses som en politisk, institutionaliserad, propagandatext, eftersom skolan är en institution som försöker påverka sina elever i en viss riktning (se även Skolverket, 2011). Man kan se läroboken som ett fönster ut mot världen (Selander 1990, s. 144-145).

Selander (1990) skriver delvis om den förändring som sker inom läroboksförfattandet och att "[i]t was not, however, until the end of the nineteenth century that textbooks became the basic instrument for mass-education. The national states and the new bourgeoisie formed a school system with new school subjects" (ibid, s.145). I en svensk kontext kan man också skönja att läromaterial där läraren hämtar inspiration och material alltmer kommer från en bredare massmedia, som internetbloggar, public service, youtube m.m. Därmed blir läromedelsförfattaren, från att ha varit forskare inom respektive ämne, och sedan särskilt duktiga pedagoger till att, som nu, vara 'vem som helst', alltifrån journalister till bloggare (ibid, s.146).

Selander (1990) visar dock att skolboken fortfarande har en central plats. Genren menar han är en transformation, från forskningsmaterial till skolboks-material, för att passa skolelever och deras kontext. Skolboken är inte tänkt att producera ny kunskap utan snarare en reproduktion av vedertagen sådan. Innehållet ska både tilltala eleven, men också lägga sig på en sådan nivå så att flertalet elever har en förförståelse kring de olika ämnena som tas upp. Selander (ibid) menar att det är inte någon större idé att försöka spåra författarens tankar och idéer eftersom de inte skriver för sin egen sak, snarare är de en del av institutionen skola (ibid, s.147). Annorlunda uttryckt är att eftersom skolans läroplan innehåller både kunskaper och värderingar (se Skolverket, 2011) försöker läroboksförfattare anpassa sitt skrivande till skolans intentioner, snarare än sina egna värderingar och intressen eller åsikter.

Slutligen, det viktigaste resultatet Selander (1990) fann var att det har skett ett paradigmskifte inom skolböckerna. Det har kommit att handla om pragmatisk pluralism i läroböcker i framställandet av händelser och personer, istället för det vad han kallar "Reason", alltså återgivande av vedertagen och vad som förr sågs som objektiv kunskap. Fokus har ändrat plats åt världen istället

för Sverige och Skandinavien, och sociala levnadsförhållanden istället för storslagna krig. Sättet man skriver på har också förändrats. Från att ha varit narrativa texter där man får följa med en 'berättarröst' till att få mycket mer 'inside-stories'. Likadant är textboken mer saklig och allsidig nu, man lägger inte åsikter och känslor på folk godtyckligt utan på ett mer sociologiskt vetenskapligt sätt. Robespierre skrevs förr som fanatisk, nu beskrivs det att han formades av sina motståndare. Läroboksförfattare är på det hela mindre ideologiskt laddade i sitt skrivande. Det som fortfarande kan skilja sig mellan olika författare är snarare beskrivningar av orsaker till att något inträffade, en skala av ett mer eller mindre vetenskapligt perspektiv (Selander, 1990, s.148-149). Två läroboksforskare ser olika på detta dock i relation till muslimer och islam, som vi nu ska gå vidare till. Härenstam (2006) som har forskat över tid ser en liknande förändring, som det paradigmskifte Selander skriver om, och att muslimer och islam framställs på ett mer nyanserat sätt än tidigare. Otterbeck (2005) som gör ett nedslag i år 2004, menar istället att skolböcker är alltför essentialistiska och tendentiösa till sin karaktär. Dessa två positioner är inte helt tydliga och det är därför av intresse att fördjupa sig i de två olika forskningsresultaten.

3.4 Svensk skolboksislam

Det är som sagt två forskare som studerat islam i läroboken mer ingående. Jonas Otterbeck är intresserad av muslimen i svenska skolan generellt och Kjell Härenstam är mer fokuserad i en didaktisk inriktning, mycket i form av läroboksforskning. Dessa är dock utförda före läroplanen Lgy 11 (Skolverket, 2011) och riktar sig mestadels mot religionskunskap även om Härenstam (2006) breddar med historieämnet och ett mindre avsnitt om samhällskunskap. Övrig forskning och de studentuppsatser som finns att tillgå är ofta av den art att de söker efter trosinnehåll, och de studier som sökt i samhällskunskapsböcker har varit av kvantitativ art, man har sökt det antal gånger en religion framskrivits. Ingen kvalitativ studie inom samhällskunskap, förutom Härenstams mindre avsnitt, går att finna.

Härenstam, som är professor i pedagogik, har skrivit om många relevanta didaktiska problem gällande islam i undervisningslitteratur. Den första studien utkom 1993 och den senare 2006, men vad studierna tar upp är fortfarande aktuella frågor. I sin studie *Skolboks-islam* (1993) skriver han främst ur religionsämnets synvinkel men det finns också allmändidaktiska frågor som Härenstam diskuterar. Häri kommer han fram till bland annat, att det är de aggressiva bilderna av islam som nästan uteslutande presenteras i många läromedel (1993, s.51). Vilket Härenstam ytterligare problematiserar med att massmedia skickar med elever vissa stereotypa bilder av muslimer och

skolböckerna cementerar dessa stereotypa bilder, då skolböcker ofta återupprepar andra mediers innehåll. Härenstam (1993, s.56-57) menar att risken finns att skolboken blir massmedias förlängda arm, särskilt när det gäller bildmaterial. Skolböcker sträcker sig dessutom över en längre tid då de ska finnas för elever över perioder som kan sträcka sig över flera år, särskilt då skolböcker är ett långsamt och kostsamt projekt att tillverka.

År 2006 vidgade Härenstam perspektivet genom att jämföra hinduism och islam i samhällskunskapsböcker på både högstadiet och gymnasiet. Han märkte att det står mer om islam i högstadieböcker, och när det väl omnämns där och i gymnasiet handlar det om internationella spörsmål och vid invandringsdiskussioner (2006, s.43). Vid Palestinakrisen talas det blandat om muslimer och araber, då det rör sig om kristna palestinier såväl som muslimska. Terrorism anknyts starkt till islam i samtliga läroböcker, och ibland kommer den retoriska frågan om islam är den nya kommunismen, som hot (ibid, s.45)? Andra värdeladdade kommentarer dyker upp som antyder att väst tycker att muslimska stater är medeltida, ofria och liknande. En annan faktor som är intressant som Härenstam (2006, s.46) lyfter upp är att bilderna som representerar islam i läroböckerna innehåller betydligt mycket mer våld och aggressivitet än vad bilderna gör när det kommer till hinduismens representationer. Han skriver att det ”innebär en direkt konflikt med grundläggande värden i läroplanen. Detta förstärks av att nästa stora bild föreställer attentatet den 11 september” (2006, s.45). Han menar vidare att det uppstår en konflikt då informationen inte är byggd på lögn, men att det ger en så pass kringkuren sanning så att informationen blir ytterst missvisande. Att vissa stycken rentav är konspiratoriska till sina formuleringar men inte till innehåll, då de ställer frågan till eleven som ’är det din granne?’ är inte steget långt ifrån att man utvecklar en intolerans mot den generella muslimska individen. (2006, s.46).

Härenstam (2006) finner, under de ca. 20 åren han har undersökt islam i läroböcker, att bilden av islam inte längre är lika essentialistisk framställd som den var fram till 1993. Vidare menar han att det kan bero på en ökning av den muslimska befolkningen i Sverige, men som han lyfter i sin studie framställs hinduen inte i samma dåliga dager, och då får man ha i åtanke att det bor betydligt fler muslimer än hinduer i Sverige (se Härenstam, 2006, s.47). Han fann bland annat att krig och konflikter är det som mottagaren får del av, särskilt eftersom studier i samhällskunskap grundar sig på andra massmediers rapportering av bilder och texter. Historieböcker fokuserar på den muslimska expansionen och samhällskunskapsböcker fokuserar på dagsaktuella terroristattacker. Man får inte del av föreliggande orsaker.

Otterbeck (2005) har uppmärksammat två väsentliga problem i sin läroboksanalys, vilka varken Härenstam (2006) och Selander (1990) instämmer i. Den första han nämner är vad han menar vara

tendentiösa framställningar av islam. Alltså att det fokuseras orimligt mycket på islamism, vilket egentligen är ett paraplybegrepp för flertalet politiska inriktningar av islam, i läromedel. Det som författare framställer som islam är ofta de fundamentalistiska grenarna, istället för de vardagligt troende. Alltså de grupperingar som sägs 'utgöra ett hot' mot västvärlden. Det framställs ofta som att islamism är synonymt med alla typer av islam. (2005, s.804-805). Ibland försöker författare ge en upprättande bild av situationen med kommentarer som; men alla muslimer tänker inte så, eller att det skulle röra sig om ytterst liten grupp. Det Otterbeck reagerar på är varför det enbart kommer som en mindre kommentar efter ett längre stycke av vad som kan liknas med anklagelser, om det nu inte ens gäller majoriteten. Otterbeck (2005, s.808) tar också upp i denna problematiken en punkt att det är *en* tolkning som förs fram, men att det sällan återges vems eller för den delen vilken riktning.

Den andra problematiska faktorn är den essentialistiska föreställningen, alltså att författaren försöker tömma ut begreppet islam på ett eller ett fåtal kärnvärden eller homogenisera det heterogena fenomenet islam/muslim. Det som egentligen är några få sunnitiska normer, föreskrifter för den största konfessionen, tillskrivs som ett faktiskt beteende för alla muslimer vilket innefattar mer än en miljard människor. Otterbeck (2005, s.803-804, 807) studerar förvisso religionsböcker, men häri står notiser om att shiainriktning existerar, men variationen av shiiter, ahmadiyya, sufism och så vidare lyser med sin frånvaro. Otterbeck tycker det är viktigt att visa elever att läromedel, hur bra eller dåliga de än må vara, är bristfälliga, behöver kompletteras och visa på varför vissa saker inte tas med och varför vissa saker får mer plats. Otterbeck (se 2002; 2005, s.810) har också intervjuat några muslimska elever vilka han menar är bekymrade och vissa känner sig rentav kränkta. Han menar att läroböcker faller i en orientalistisk fälla då det märks att unga muslimer inte ens känner igen sig av den bild som framställs i läroboken. I och med detta kan muslimska elever stigmatiseras.

Otterbeck, till skillnad från Härenstam, håller till stor del med Saida teori om Orientalism, då han menar att religionsböcker ofta ger en bild av 'vi och dem'. Särskilt när det kommer till levnadsregler och liknande. Han finner i en lärobok som behandlar fatalism, tron på ödet, att det inte 'går ihop' med det mänskliga tänkandet men att det inte gör något för muslimer. Ytterligare en bild av detta är vad han kallar för den troende roboten, att muslimer ber fem gånger om dagen för att det står så i koranen. Det Otterbeck vill komma åt är den språkförbistring som kan uppstå som även Said talar om, att muslimer inte verkar vara människor med vanliga vardagsliv (2005, s. 802-803).

En sak som både Otterbeck och Härenstam belyser dock är att shiiterna, en muslimsk konfession, framställs vara villiga att dö för sin tros skull, som en förklaring till varför självmordsbombningar är vanligare i islam överlag (Otterbeck 2005, s.807)

4. Metod och Urval

4.1 Metod

För att analysera dessa frågor tar jag till hjälp det analysredskap Runnymede Trust har utvecklat med starka kopplingar till Saids postkoloniala teori om Orientalism. Dock med en kritisk idéanalytisk ansats, till skillnad från den diskursiva ansats Said använde. Denna studie är alldeles för knapphändig att uttala sig om generella slutsatser kring orientalism likt Said gör. I min undersökning försöker jag urskilja hur diskussionen kring muslimer kan framställas på olika sätt, om det nu gör det, i olika samhällskunskapsböcker. Utav det resultat studien får fram och av de analyser som kan dras, kan jag eventuellt säga hur tendenserna i samhällskunskapsböcker är.

Boréus & Bergström (2012, s.411) menar att det är viktigt att kritiskt läsa vad det material som undersöks har att säga. I denna studie blir det således viktigt att studera språket i stort men också värdeladdade ord och fraser, om det liknar det orientaliska språkbruk Said (1997) menar finnas i europeiska texter, eller om det är annorlunda. För att göra det används i denna studie det analyschema som gestaltas i teoriavsnittet. Hur kategorierna 'öppna och stängda' används förklaras mer utförligt senare i underavsnittet Genomförande. Jag går in med en förutsättningslös inställning, alltså tar jag inget för givet, jag vet med andra ord inte hur islam och muslimer skildras i dagens samhällskunskapsböcker på förhand.

I ett hermeneutiskt arbete behövs tankar om texter ständigt revideras och tolkas om på nytt. Därför återgår jag ibland till den tidigare forskningen, men också till Saids teori, för att senare återgå till textboken och analyschemat med ännu bättre förståelse. Detta är en del av den hermeneutiska spiralen, för att förstå helheten måste man studera delarna minutiöst, men för att förstå delarna måste man ha en djup och bred förståelse för helheten och dess kontext. Det är viktigt att ha i åminnelse att när man arbetar hermeneutiskt så kan det spela roll vem som utför tolkningen beroende på erfarenheter i ämnet (se Boréus & Bergström, 2012, s.31).

Studien strävar mot vad som kallas för intersubjektivitet med hjälp av analyschemat. Intersubjektivitet innebär att om andra forskare hade studerat samma material på samma sätt så hade de kommit fram till liknande resultat, alltså att det blir en hög reliabilitet eller tillförlitligt (se

Boréus & Bergström, 2012, s.42-43; Esaiasson et al, 2012, s.221-223). Validiteten, att jag mäter det jag tänkt att mäta, utgår från att jag systematiserar med mitt analysredskap som både Larsson och Runnymede använder (se nedan). Många som har skrivit liknande studentuppsatser väljer hellre en kvantitativ metod för att veta i vilken utsträckning en religion blir exkluderad i texter i jämförelse med andra. Det jag vill är som sagt snarare att se hur de blir inkluderade eller exkluderade från svenska samhället i de fall där det faktiskt skrivs om ämnet islam eller muslimer (jfr Boréus & Bergström, 2012 s.169; Härenstam, 1993, s.85-87).

4.2 Material och begränsningar av urval

I min studie är jag intresserad av vilken bild av muslimer och islam unga vuxna får till sig i dag via skolböcker, men då skolan får nya läroplaner är det intressant att studera de som har utkommit på senare tid för att koppla till läroplanen. Härenstam är den enda som studerat bilden av islam i samhällskunskapsböcker, men det gällde den förra läroplanen och utgick därför från de böcker som var aktuella då. Då den nya läroplanen, Lgy11 kom 2011, är det av intresse att studera de böcker som publicerades efter detta fram till idag.

Då inte alla böcker utgår från samtliga kurser i samhällskunskap har jag av hänsyn till detta begränsat mig till de samhällskunskapsböcker som presenterar samhällskunskap 1, 2 och 3. Jag är inte intresserad av en så stor variation som möjligt, utan snarare de böcker flest elever tar del av. På så vis går jag miste om eventuellt helt skilda resultat som skulle kunna vara aktuella i studiet om hur muslimer och islam framställs. Eftersom det är en fri läroboksmarknad får vem som helst nu skriva läroböcker och det kan då finnas helt skilda perspektiv vissa författare för fram. Likaså eftersom jag inte tar flertalet utan endast ett fåtal författare så studerar jag med andra ord inte hur de flesta läroboksskrivare framställer muslimen, utan som sagt den bild flest elever får till sig (se Esaiasson et al. 2012, s.220). Då det finns otillräckligt med uppgifter på förlagens egna hemsidor gällande försäljningssiffror, vilket kan vara problematiskt för urvalet och ett av dess kriterier, används istället kommersiella hemsidor för att få en indikation som visar på vilka böcker som säljs bättre än andra. Via bokus.se och adlibris.se och särskilda sökningar, som populärast och mest sålda, återfanns vilka samhällskunskapsböcker som sålde bäst och på så vis ger en indikation om vilka böcker flest elever får till sig.

Jag har funnit 4 böcker som stämmer överens med de tre kriterier jag ställt upp i min studie. Alla innehåller samtliga tre kurser i Samhällskunskap. De 'toppnoteras' på de hemsidor jag nämnt. Samt är de reviderade nyutgåvor för att anpassa den nya läroplanen Lgy11.

Titel	Samhällskunskap 1,2 och 3	Zigma	Arena 123	Vårt Samhälle
Förlag	Liber	Liber	Gleerups	Liber
Upplaga/Tryck	Första/2013	Nionde/2014	Första/2011	Första/2014
Antal sidor	575	648	462	464
Författare	Daniel West och Uriel Hedengren	Bengt-Arne Bengtsson	Lars-Olof Karlsson	Gunilla Rundblom och Leif Berg

Tabell 2: Material för undersökningen

4.3 Genomförande

Jag väljer att på förhand använda mig av bestämda kategorier i ett analysredskap skapat av Runnymede Trust som har starka kopplingar till Edward Saids teori om Orientalism (se tabell 1). Jag kommer att studera hela böckerna och leta efter direkta påståenden, men också efter texttyper som är av karaktären stängda eller öppna, enligt analysredskapet. Påståenden eller stycken som tenderar att göra stor skillnad på människor från västvärlden och människor med muslimsk bakgrund, och är negativ till sin karaktär, är med andra ord en stängd uppfattning. En öppen uppfattning kan vara en välkomnande inställning till det mångkulturella samhället och visar på en förståelse och tittar mer till likheter än skillnader, och på intet sätt menar att västerlandet är förmer än muslimska kulturer. I tabell 3 under Resultat och analys placeras de olika böckerna in med hänvisning till olika referenser och citeringar ur respektive bok, för att avgöra om det är en stängd eller öppen attityd. Tabellen är också det översiktliga resultat som kommer att presenteras, för att senare i relevanta nedslag fördjupas tillsammans med en analys. För att styrka reliabiliteten, och visa på validiteten i min analys, citerar jag ur materialet och sidhänvisar referenser där tolkade fall av öppen eller stängd attityd förekommer (jfr Boréus & Bergström, 2012, s.167-168).

Analysen figurerar därefter parallellt med resultatet och de relevanta begreppen ur analysredskapet fetmarkeras. Det jag söker efter är inte bara explicita uttryck, utan också latent uppfattningar, alltså även om orden muslim eller islam inte finns med, men kan skönjas 'mellan raderna' är detta också av intresse. I studien söks särskilt efter orden muslim och islam, men de latent inslagen som kan tolkas vara riktade mot denna grupp som i stycken gällande geografiska grupperingar, eller sammanhang som associeras med islam. Vid de textstycken där jag finner ord som islam eller muslim försöker jag se var dessa uttalanden kan placeras i förhållande till de olika attityderna, och sedan också studera om det är en genomgående trend i respektive lärobok för att på så vis strukturera, systematisera samt analysera mitt resultat efter analysredskapet, för att sedan kunna dra

slutsatser. Enligt Boréus & Bergström (2012, s. 169; se även Esaiasson et al. s.217) styrs arbetet vid en kvalitativ ansats mer av textinnehållet än om jag använt mig av en kvantitativ eftersom jag i analysen av texten kommer att arbeta mer både kring de faktiska uttalanden och den underliggande kontexten. För att avgöra hur dominerande attityderna är i varje bok eller om någon av analysens kriterier förekommer en enstaka gång eller är frånvarande sker en jämförelse mellan respektive bok och analysens kriterier. Det går sedan att avgöra hur dominerande inslag den öppna eller stängda attityden är genom att studera det fullständiga analysens kriterier.

5. Resultat och analys

	Samhällskunskap 1, 2 och 3	Zigma	Arena 123	Vårt Samhälle
1. Monolitisk/mångsidig	Mångsidig: talar om grupper och personer, inte generaliserande i samband med terrorhot se s. 275-278. Annars frånvarande	Monolitisk: muslimska samhällen tror fortfarande att makten är given av gud s.121 att det är oacceptabelt att måla Muhammed enligt islam, s 125	Mångsidig: talar om grupper och personer, inte generaliserande s. 319; 47-49; 153	Monolitisk: hänsynslösa diktaturer förekommer främst i muslimska länder s. 101 Mångsidig: talar om enskilda nationer som använder sig av islam s.101
2. Skild/förenad	Förenad: Lika värderingar, Afghansk kvinna som röstar i demokratiskt val s. 96, Muslimsk kvinnlig polis, s. 283, glädje för demokrati i samband med uppror, s.	Skild: ordet Västerländsk förekommer väldigt frekvent och ofta som ideal s.121-167, epitet som muslimska och islamiska förekommer ofta	Skild och förenad: saklig framställning av teorier om kulturer och värderingar s. 422-426, stater som Turkiet både skiljer sig och liknar EU s.128, män i förenade arabemiraten som handlar på IKEA, s. 282	Förenad: nämner asylinvandring och visar bilder på Hanif Bahli och Laleh som är 'iranier och svenskar', s.186 Visar att 'gyllene regeln' finns inom kristendom och islam s. 138 Skild: Hedersvåld och patriarkala strukturer i samband med Fadimes död s. 162-163
3. Underlägsen/annorlunda	Frånvarande	Underlägsen: västerländska samhällen, främst demokratin, är något att sträva efter s. 123, vi är överens i "vår del av världen" om att vi ska ha demokrati, s.121	Frånvarande	Frånvarande

4. Fiende/ partner	Fiende: Arabvärlden och OPEC oljekrisen s. 342 Vissa kränkningar av islam kan leda till terrorhot s.278 Partner: ”sociala och kulturella vinster” vid mångfald s.419	Fiende: OPEC, utan denna handeln så ”stannar inte bara Sverige...” s.281, islam och västvärlden på kollisionskurs s125 ”vika sig för de muslimska kraven och införa undantag i yttrandefriheten? Eller?” s.126, samt att folk från Nordafrika och Mellanöstern begår fler hemska brott i Sverige än ’andra’ grupper s.429 enbart muslimska terrorhot s.515	Partner: lyfter upp Muhammed Yunus som lyckosam grundare av en kreditmarknad s.386, saklig framställning om Fukuyamas teori Historiens slut, s.422 Fiende: saklig framställning av Huntingtons teori Civilisationernas kamp s.424	Partner: många ungdomar under arabiska våren som har liknande värderingar som västvärlden stod bakom upproren s. 111, vill leva i fred och harmoni med resten av världen, s. 131 Fiende: ”muslimska världen har allt fler frustrerade människor börjat se USA som ondskan själv” s.131
5. Manipulerande /uppriktig	Uppriktig: talar om enskilda individer och grupper som väljer politiserad islam i form av jihad eller liknande s.277, 278	Manipulerande: meningar som att det är ’förbjudet enligt islam’ s.125, muslimska renlärigas uppmaning att bedriva heligt krig mot USA och Israel, s.467	Uppriktig: det är vissa fundamentalistiska grupper och personer som använder islam manipulerande s.153	Frånvarande
6. Kritik av västvärlden avvisas/beaktas	Beaktas: teori vi och dem s. 75 och etnocentrism s.80 ”vad riskerar vi att förlora när den västerländska kulturen tränger undan andra” s.92	Avvisas implicit: ordet Västerländsk förekommer väldigt frekvent och ofta som ideal s.121-167	Beaktas implicit: maktordningar i lokala, s.29-34, och internationella sammanhang problematiskeras, s. 375-376; 413-416	Frånvarande
7. Diskriminering försvaras/ kritiseras	Kritiseras implicit: utanförskap av invandrare, både bostad s.419 och arbete s.354	Försvaras: menar att det kostar mycket pengar med invandring, och att de som får asyl är främst de från muslimska länder s.445-448	Kritiseras implicit: utanförskap av invandrare, s.28-34	Kritiseras: Ahmed måste byta namn till August för att få jobb och lägenhet, s. 187, Invandrare från afrikas horn och mellanöstern känner sig diskriminerade s. 188
8. Islamofobi ses som något naturligt/ problematiskt	Problematisk: ”Breiviks hat mot [...] främst muslimer” s.275 ”religiöst styrda terrorism” är inte bara inom islam s. 275 moskéer som attackeras i Sverige och USA s.77	Naturligt: visar uteslutande att det är muslimer som utför terroråd, se ex. s.468, 515, ungdomar från Nordafrika och Mellanöstern som de som oftast begår vålds, och sexualbrott s. 429	Problematiskt: hatbrott av främlingsfientliga skäl straffas hårdare än ’vanlig’ misshandel s.326; kritik av Sverigedemokraternas främlingsfientlighet s. 161	Problematiskt: muslimska invandrare har fått utstå mycket motstånd s.187

Tabell 3: Översiktligt resultat

Här kommer fördjupande nedslag av det resultat som jag har presenterat ovan tillsammans med en analys invävt. Av resultatet att döma fann jag två huvudsakliga teman, Internationella relationer och identitet och integration, som kommer att behandlas efter en allmän resultatbild av de olika böckerna.

Zigma (2014) som har författats av Bengt-Arne Bengtsson har ett dominerande drag av negativa framställningar av de muslimska samhällena och ibland den enskilda muslimska individen. Detta framkommer främst som latent inslag och författaren är ofta inte explicit kränkande mot muslimsk identitet. ”Den västerländska [...]” demokratin eller kulturen framskrivs dock på ett sätt som det normala och det som är rätt. Både islam och de muslimska samhällena ses som **underlägsna** västvärlden och författaren tenderar att föreställa muslimska samhällen som ytterst irrationella (se exempelvis Bengtsson, 2014, s.192) och att ”vår del av världen” är överens om exempelvis demokrati (ibid, s.121). Det saknas helt en förklaring till många av de situationer som framställs, utan snarare är det en förenklad **fiendebild** av islam, där han skriver att islam har ”hamnat på kollisionskurs” med våra värderingar (ibid, s.125). ”[I]slamiska diktaturen” (ibid, s.74) är ett vanligt förekommande epitet som ofta men inte alltid tillskrivs enstaka samhällen.

Författarna till *Samhällskunskap 1, 2 och 3* (2013), Uriel Hedengren och Daniel West, har ett tydligt budskap om en kritisk medvetenhet och försöker uppmärksamma läsaren om likheter snarare än skillnader angående värderingar hos världens samhällen, vilket blir tydligt i deras val av bilder med människor i det svenska samhället, och i världen, utan att kommentera deras nationella eller religiösa tillhörighet (se ibid. s.259). De visade med flera teoretiska avsnitt att kritiken, likt den Said lyfter fram, mot det orientalistiska, eller västerländska synsättet, **beaktas** och detta är centralt för *Samhällskunskap 1, 2 och 3* i resten av boken. ’Vi och dem’ är en av de första teorier de tar upp, och visar på att individer ofta grupperas utifrån godtyckliga och känslomässiga grunder (ibid, s.75). Utöver teorier och andra textstycken visar de också med bilder en **förenande** attityd, särskilt när det kommer till bilder som uttrycker värderingar som en allmän önskan till demokrati med jublande demonstranter i muslimska länder. Ytterligare en sak som är unik för *Samhällskunskap 1, 2, och 3* är att de varken lägger till epitetet ’muslimska’ eller ’islamiska’ vid individer, grupper och samhällen. När andra författare använder ord som ’skurkstat’ och/eller ’den islamistiska diktaturen’ Iran (se exempelvis Bengtsson, 2014, s.74; 509), skrivs det i *Samhällskunskap 1, 2, och 3* (West och Hedengren, 2013) inget sådant epitet. Däremot skriver de att länder som staten Iran stödjer terrorism, utan att nämna vilken slags terrorism (ibid, s.177)

Vårt samhälle (2014), som är skriven av Gunilla Rundblom och Leif Berg, är en bok som visar på både öppna och stängda attityder. *Vårt Samhälle* visar på att det kan vara problematiskt med kulturkrockar men lägger inte skulden på någon enskild part. När muslimska samhällen framställs, sker det på ett stundtals **mångsidigt** sätt, och ofta med kortare förklaringar till varför händelser och fenomen är som de är. Istället för att kritisera samhällen i sig är det terrororganisationerna eller diktatorer som författarna visar vara de som är de fiendliga. Liknande *Samhällskunskap 1, 2 och 3*

visar de att islam är något **annorlunda**, men på intet vis underlägsen den västerländska kulturen, utan snarare är det likheter som framhålls (se exempelvis Rundblom & Berg, 2014, s.100). Däremot kommer textstycken ibland som kan uppfattas som en **fiendebild** som när författarna skriver rubriken ”Vi goda mot de onda?” (ibid, s.131) där de talar om många unga muslimer som hämndlystna och betonar muslimska terrororganisationer som den större fiendebilden mot västvärlden. På detta följer dock kommentaren att det ”bör betonas att den stora majoriteten av människorna i arabvärlden ser med avsky” på detta (ibid, s.132).

Arena 123 (2011) skriven av Lars-Olof Karlsson ger ytterligare en annorlunda skildring av muslimer och islam. *Arena 123* är skriven på ett ytterst diskuterande vis. I *Arena 123* beskriver författaren att den övergripande kulturen har ett slags maktpåverkan på individers tankar likadant det Said (1997) menar vara reproduceringar av strukturer, och **kritiserar** således västerländskt tänkande och den diskriminering som finns (Karlsson, 2011). Författaren förklarar att propaganda kan bli en del av vårt tankesätt, om vi tar till oss budskapets idé. De visar detta med en propagandabild, i vilken det hävdas att minareter bör förbjudas (ibid, s17-18). Detta återkommer i mediaavsnittet (ibid, s.289 ff). De diskuterar även begreppet ’vi och dem’ och visar på medvetenhet om att kritiken av västerländskt synsätt, vilket här **beaktas** (ibid, s.28). Det vetenskapliga och diskuterande förhållningssättet blir än tydligare i Internationella relationer.

5.1 Internationella relationer

När författarna skriver om internationella relationer menar *Vårt Samhälle* och *Zigma*, att det är muslimska samhällen och terroristorganisationer som är det främsta hotet mot västvärlden. *Zigmas* mest **fientliga** attityd framgår när han diskuterar att islam är på kollisionskurs med ’oss’ och ställer frågan till elever om det västerländska samhället ska ”vika sig för de muslimska kraven och införa undantag i yttrandefriheten? Eller?” (Bengtsson, 2014, s.126). Likadant ger han en beskrivning av Europa med en tydlig uppställning över hur nationer har grupperats mot varandra, bland annat att forna osmanska lydstaten under muslimskt styre skiljer sig markant från övriga Europa. Han skriver att det är en anledning till att kriget i Jugoslavien bröt ut (ibid, s.485).

Zigma är ensam om att måla upp OPEC som en potentiell **fiende**, det framgår tydligt att det är muslimska länder (bortsett från Venezuela) som ingår i denna oljekartell, vilka har en stark påverkan på världen. Han skriver att ’de’ har olja som ”rika länder behöver” och stycket avslutas med att utan denna handel så ”stannar inte bara Sverige...” (Bengtsson, 2014, s.281). *Arena 123*

återger detta istället med en historisk exposé över den internationella ekonomin och menar att detta är något som hänt förut. De bygger inte någon fiendebild av OPEC idag (Karlsson, 2011, s.248).

Vårt samhälle (Rundblom & Berg, 2014) beskriver temat om internationella relationer något mer sakligt, även om de saknar en viss allsidighet. De förklarar exempelvis Israel-Palestinakonflikten något mer utförligt och skriver att båda nationer har begått hemskheter mot varandra, även om det går att utröna en mer fientlig inställning till Palestinas olika dåd (ibid, s.133-134). Ytterligare tecken på en alltför ensidig attityd och vad som kan tolkas vara en **fiendebild** är vid en översikt av deras kapitel om internationella konflikter, då det återges problem uteslutande från de muslimska delarna av världen. Det nämns nästan ingenting om konflikter i Europa, Sydamerika eller Afrika söder om Sahara. *Vårt Samhälle* (Rundblom & Berg, 2014, s.110) visar på en ovilja hos muslimska samhällen gentemot USA:s tendens att vara en världspolis, och att västvärlden har ett tolkningsföreträde i politiska och kulturella frågor.

Samhällskunskap 1, 2 och 3 (West och Hedengren, 2013, s.275-277) skriver snarare fram att hotet gäller flertalet olika religiösa rörelser och benämner det inte som en homogen muslimsk grupp. Istället skriver de om nationalistiska, och sekteristiska sammanslutningar och nämner ett flertal vid namn, ur diverse religioner.

När det kommer till att förklara varför exempelvis politiskt radikaliserad islam uppstår är de flesta tydliga med att globaliseringen är avgörande. I *Zigma* (Karlsson, 2014) förutsätter dock författaren att eleven redan ska ha förståelse om olika samhällsförändringar och konflikter. *Zigma* nämner exempelvis att muslimska renläriga uppmanar till heligt krig mot Israel och USA, i samband med radikaliserad islam (ibid, s.467), utan kontextuell förklaring. I detta skapas en **fiendebild**, samtidigt som en orientalistisk tolkning framhålls, nämligen att islam inte är en uppriktig utan en **manipulerande** religion. Denna **stängda** attityd återfinns på flera ställen i hans framställning av islam. *Samhällskunskap 1, 2 och 3* motverkar istället en fiendeskapande bild genom att de kritiserar **diskriminering** i internationella sammanhang då de avvisar tanken att det bara finns muslimska terrororganisationer (West och Hedengren, 2013, s.275)

Arena 123 har en vetenskaplig förklarad fiendebild mot Iran och andra organisationer, men visar dock med en diskussion att det är enskilda stater och personer som agerar, inte muslimer som helhet. Liknande visar *Arena 123* att Nigeria har en inbördes konflikt mellan kristna och muslimer men betonar i sammanhanget främst Boko Haram som mördare i islams namn (Karlsson, 2011, s. 49). Dock visar han med hjälp av Samuel Huntingtons teoretiska karta (se ibid, s.425) över olika kulturer, att muslimerna är en enad grupp, som står i konflikt med västvärlden och andra delar av närområden. Författaren är dock tydlig att detta är en bristfällig teori. Likadant som denna karta kan

liknas vid en **fiendebild** mot just islam, balanserar författaren upp det muslimska hotet, med att även skriva fram Kina som en annan kulturell fiende till västvärlden. Andra teorier som presenteras i samma avsnitt talar mer om andra länder och samhällen som **partners**, utan att tala om någon civilisation explicit (ibid, s.422-428).

I *Zigma* (Bengtsson, 2014) står det: ”somliga muslimska länder är, även i vår tid, övertygade om att politik och religion är samma sak och att det är Gud (Allah) som ger makt åt de styrande. Den heliga skriften, Koranen, visar hur makten ska utövas i praktiken” (ibid, s.121). Likadant skriver han vidare att vi är överens i ”vår del av världen” (ibid, s.121) att vi ska ha demokrati och indikerar att ’de’ inte är överens i muslimska länder. Sådana här citat indikerar tydligt att författaren förmedlar både en **monolitisk, skild** och något **underlägsen** bild, samt underliggande att religionen är **manipulerande** då han framställer att ’islam’ inte låter individen tänka själv.

Flertalet böcker tar upp olika sorters diktaturer, bland annat det islamistiska Iran. *Zigma* (Bengtsson, 2014, s.) beskriver landet med det ytterligare epitetet skurkstat. *Arena 123* (Karlsson, 2011, s.47) väljer att kalla det för en teokrati där islam inte får kritiserats. *Arena 123* nämner att det är en shiamuslimsk tolkning av sharialagar, utan att förklara innebörden av shiainriktningen, däremot förklaras islamism och indirekt sharialagar utförligt senare i boken (ibid, s.152-154).

Både *Arena 123* (Karlsson, 2011) och *Samhällskunskap 1, 2 och 3* (2013) skildrar en tydlig bild där de markerar att det är fundamentalistiska grenar av politiserad islam och inte religionen i sig som stödjer terroristhandlingar utomlands. *Samhällskunskap 1, 2 och 3* (West och Hedengren, 2013, s.270; 277) nämner Iran och Sudan som exempel och visar således på en **mångsidig** islam då de inte skriver muslimska länder som en enhetlig grupp. Båda de nämnda böckerna balanserar således upp en stängd attityd, liksom de betonar makthavaren i Iran, inte folket, som fundamentalistisk. Detta är en **öppen attityd** då muslimer inte framställs som fiende, utan indirekt som **partners**. I *Samhällskunskap 1, 2 och 3* nämns dock inte att Iran är islamistiskt.

Arena 123 är den enda bok som nämner ett motstånd mot turkiskt medlemskap i EU, delvis med argumentet att det är ett muslimskt land. Flertalet länder i EU känner att muslimska åsikter skulle få för stor plats i EUs annars kristna domän (Karlsson, 2011, s.128-129), men det framkommer även andra ickereligiösa anledningar och argument. Författaren förklarar tydligt också att Turkiet är sekulärt, att det finns liknande muslimska områden i delar av EU och ställer funderingen om vad EU egentligen ’är’ (ibid). Åter syns en tydlig **partnerattityd** gentemot ’islam’, och också en problematiserande bild av essentialism.

5.2 Identitet och integration

Vad som utmärker *Samhällskunskap 1, 2 och 3* är att författarna visar den svenska medborgaren på ett mångfacetterat sätt. Författarna visar exempelvis en äldre kvinna i slöja, utan att nämna hennes trostillhörighet eller nationalitet. De lägger istället emfas på den mångkultur vi i Sverige lever i (West & Hedengren, 2013, s.283). *Samhällskunskap 1, 2 och 3* (ibid, s.419) skriver också att ”man kan hävda sociala och kulturella vinster” i samband med invandring generellt vilket man kan tolka som en attityd till likvärdig **partner**, samt **annorlunda** snarare än underlägsen.

Motsatt resultat kan skönjas i *Zigma* där författaren uppger kostnader och vinster i samband med invandringen (Bengtsson, 2014, s.445; 448). Än tydligare blir det när författaren visar brottsstatistik och skriver att vissa invandrare anmäls för brott dubbelt så ofta som befolkningsgenomsnittet. *Zigma* skriver enbart om unga män från Mellanöstern och Nordafrika, vilket blir en latent **fiendebild** då han inte nämner att det är muslimska länder, utan snarare hänvisar till etniciteten. *Zigma* presenterar en tolkning av brottsstatistik där författaren menar att det är drygt två gånger högre överrepresentation bland dessa unga män när det rör sig om mord/dråp och våldtäkter (ibid, s. 429). Sedan visar han på att andra länder som USA och vissa andra länder är underrepresenterade. Detta skapar inte bara en lokal **fiendebild** mot muslimer. Vare sig det är sant eller inte (vilket inte är uppgiften här att reda ut) ökar det den lokala fördomen som skapar **islamofobi** och **diskriminering** eftersom inget annat sätt att tolka siffrorna på, eller konstruktiva förklaringar, framkommer.

De *Vårt Samhälle* och *Arena 123* som behandlar kriminalitet uppger inte några siffror på vem det rör sig om, och de ger helt andra förklaringar till varför olika brott uppstår (se. Karlsson, 2011, s. 324; 328-329, Rundblom & Berg, 2014, s.167), som att det rör sig om ett utanförskap som samhället skapat. *Arena 123* (Karlsson, 2011, s.325) skriver dock att i vissa fall kan invandrarungdomar vara överrepresenterade, vilket de skriver är relativt till storleken på deras folkgrupp. *Zigma* skriver att det i enskilda fall handlar om antingen bristande moral, att de inte får kärlek hemifrån eller att det beror på konkurrenssamhället (Bengtsson, 2014, s.325), hela detta avsnittet ses som att det är normaliserar en **antimuslimsk** attityd.

Arena 123 och *Vårt Samhälle* tar upp hedersvåld som en typ av kriminalitet och de nämner båda fallet Fadime. I *Arena 123* (Karlsson, 2011, s.326-327) är det inte tydligt att fallet rör sig om något ’typiskt muslimskt’, det blir dock tydligt i *Vårt Samhälle* (Rundblom & Berg, 2014, s.163) då vi får se en kvinna i slöja på hennes sons begravning. Tillsammans med kvinnan i slöja får vi också en

större beskrivning av fenomenet att i vissa kulturer är det mannens anseende som är det viktigaste, inte varje individ i familjen. Detta blir således en tydlig men latent **skild attityd** från svenskar.

Det talas inte om islamofobi explicit i de olika böckernas avsnitt när det kommer till diskriminering av invandrare på arbetsmarknaden och bostadsmarknaden. *Samhällskunskap 1, 2 och 3* skriver att vissa menar att kulturella skillnader orsakar en viss diskriminering, men att det troligtvis främst handlar om språkförbistringar (West & Hedengren, 2013, s.354-357; 369). *Vårt Samhälle* nämner att en ung man byter namn från Ahmed till August för att få tillträde till arbetsmarknaden och bostadsmarknaden (Rundblom & Berg, 2014, s.187). Författaren menar att det är väsentligt i tjänstemannakåren att kunna hantera svenska språket på ett tillfredställande sätt. Trots att *Vårt Samhälle* inte talar om muslimer här kan man se en latent **kritik av diskriminering** liksom att islamofobi är något problematiskt.

6. Slutsats

Det jag fann i min analys var en oenig samling av läroboksförfattare. Vissa böcker som *Samhällskunskap 1, 2 och 3* och *Arena 123* har en mer välkomnande och öppen attityd än andra gentemot muslimer och islam. Det ges många neutrala och mångsidiga framställningar av muslimer men inga tydligt positiva bilder i någon av de samtliga böckerna. Det finns dock en stark tendens hos läroboksförfattare att på många sätt essentialisera och beskriva islam som en monolitisk rörelse, likt det slutsats Otterbeck fann (2005) men också det Härenstam fann för 23 år sedan (1993, s.274).

En bok *Samhällskunskap 1, 2 och 3* (West och Hedengren, 2013) har en mycket öppen och medveten hållning till islam, nästintill för rädda att nämna muslimer eller islam över huvud taget. I *Samhällskunskap 1, 2 och 3* finner vi dessutom resonemang som kan härledas till Edward Saids teori om *Orientalism*. Författarna visar dock vad som kan tänkas vara en rädsla att stöta sig med någon eller en övermedvetenhet gällande muslimska stereotyper. De nämner knappt orden muslim eller islam någonstans i boken, som att al-Qaida är en muslimsk rörelse framkommer inte. Detta blir således en andra sida av essentialism, det blir inte heller här en allsidig bild.

En bok *Vårt Samhälle* (Rundblom & Berg, 2014) har en något mer stängd attityd men försöker, i likhet med de böcker Otterbeck (2005) undersökte, väga upp en negativ bild med kommentarer likt: 'men alla muslimer är inte sådana'.

Zigma (Bengtsson, 2014) är av den typiskt orientalistiska skolan och karakteriserar muslimer som något väsensskilt från västerlänningar. Här finns latent främlingsfientliga idéströmningar. Delvis

kan man se det i stycken som andrafierar muslimer till något nästan skrämmande. Framförallt är det den brist av problematisering när författaren talar om muslimska individer och samhällen.

Den platsbrist läroboksförfattare har, alltså att de har inte utrymme att förklara alla olika religiösa inriktningar i en samhällskunskapsbok, kan tänkas vara ett skäl till den ensidiga framställningen av islam. Samtidigt fann jag, likt Härenstam (2006), att vissa böcker har en sakligare och mer allsidig bild än andra böcker. Enbart en bok, *Arena 123* (Karlsson, 2011), ger en relativt allsidig och välbalanserad bild, på ett sakligt och vetenskapligt sätt som går i linje med läroplanen för gymnasieskolan. Boken är alltså i enlighet med vad som Selander (1990) menar vara en del i paradigmskiftet. *Arena 123* (Karlsson, 2011) är den bok som tydligast förklarar och ger konkreta exempel på skeenden. När författaren förklarar konflikter i muslimska samhällen pekar de inte direkt på en annorlunda religion som avgörande, och om han gör det så framställs detta sakligt och allsidigt, som att visa på liknande exempel i andra länder eller att det handlar om en enskild persons uttalanden, inte ett helt samhälles tyckande. Således visar enbart en bok på mångsidighet och saklighet medan de tre andra visar mer förekommande stängda attityder där man essentialiserar muslimer och är tendentiös på olika sätt gentemot islam.

Vad som är bäst och vad författare bör göra är en normativ fråga som inte är ämne för denna studien. Däremot hävdar jag att beroende på vilken bok som används i undervisningen, får elever väldigt olika bilder av muslimer i världen och i Sverige. Vissa är mycket mer tydligt öppna med välkomnande inslag och andra har en väldigt stängd attityd och essentialiserar muslimer, oftast latent mellan raderna. Detta kommer vara problematiskt för både elever och lärare när en alltför stängd attityd gentemot muslimer är tillgänglig. Då är det viktigt av verksamma lärare att vara medvetna om detta problem för att kunna komplettera med andra infallsvinklar, så att det stämmer överens med vissa av läroplanens mål, som att skolans arbete ska vara sakligt och allsidigt och främja tolerans (Skolverket, 2011, s.5-6). Att medvetenhet finns hos enskilda lärare, räcker inte. För att komma runt detta kan ämneslärare noggrant studera gemensamt vad som faktiskt skrivs i aktuella ämnesböcker och då det råder olika bestämmelser från skola till skola, gällande inköp, är det något som kan tänkas behövs diskuteras flitigt med både inköpsansvarig men också i ämnesspecifika, kollegiala möten.

Vilken bild eleverna får med sig beror alltså mycket på vilken lärobok som finns att tillgå på skolan men också lärarens förmåga att kunna ge en mer mångsidig bild av en alltför ensidig framställning av muslimer. Eftersom en annan del av samhällskunskapsundervisningen är att utveckla ett kritiskt förhållningssätt hos eleverna kan denna reflektion komma från eleverna själva, men då denna kompetens kan variera mellan olika elever kan läraren inte räkna med att ungdomarna reagerar på

stängda attityder och rentav felaktiga påståenden, särskilt då media också tenderar att ge en liknande bild av muslimer (se Otterbeck, 2002). Det gäller som sagt, att som lärare visa på ett vetenskapligt sätt och med en så nyanserad bild av muslimsk identitet som möjligt, inte bara för religionslärare utan kanske lika viktigt är det för samhällskunskapslärare, just för att motverka de fördomar som finns i dessa tider. Om elever med främlingsfientliga inställningar får del av stängda attityder, som finns i boken *Zigma* (Bengtsson, 2014), i samhällskunskapsundervisningen är risken stor att de faktiskt stärker sina åsikter snarare än att reflektera över dem. Vilket dock kan vara fallet även då böcker som *Samhällskunskap 1, 2 och 3* (West och Hedengren, 2013) används, då författarna knappt närmar sig frågor om muslimer alls.

Hur stor påverkan bilden av muslimer i samhällskunskapsböcker faktiskt får på elever får vi inte reda på här, och inte heller de strategier lärare faktiskt använder i klassrummet när de uppmärksammat alltför stängda attityder i sina läromedel. Detta är ämne för vidare forskning. Det är dock viktigt i skolutvecklingssammanhang att det finns en debatt bland aktuell personal och att ta ställning till dessa frågor, samt att utarbeta ett förhållningssätt för att ge sina elever den informationen till elever de behöver för att själva kunna reflektera över stängda attityder gentemot muslimer. Då det är inskrivet i läroplanen att lärare ska arbeta för tolerans och att ge saklig och allsidig information, ingår det i lärarens uppdrag att faktiskt arbeta vidare med dessa frågor. Det kanske viktigaste bidraget denna studie ger är just att lärare bör kontinuerligt, kritiskt granska vad som faktiskt står i aktuella läroböcker och problematisera innehållet för att veta att en tillfredsställande information når ut till ungdomarna i samhället.

7. Referenser

Studerade läroböcker

Bengtsson, B. (2014). *Zigma: samhällskunskap : kurserna 1, 2 och 3*. (9. uppl.) Stockholm: Liber.

Karlsson, L. (2011). *Arena 123. Samhällskunskap för gymnasiet*. (1. uppl.) Malmö: Gleerups.

Rundblom, G. & Berg, L. (2014). *Vårt samhälle. Samhällskunskap. 1, 2 och 3*. (1. uppl.)

Stockholm: Liber.

West, D. & Hedengren, U. (2013). *Samhällskunskap. 1, 2 och 3*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.

Referenser:

Andersson, D. & Sander, Å. (red.) (2009). *Det mångreligiösa Sverige: ett landskap i förändring*. (2. uppl.) Lund: Studentlitteratur.

Bergström, G. & Boréus, K. (red.) (2012). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (3., [utök.] uppl.) Lund: Studentlitteratur.

Esaiasson, P., Gilljam, M., Oscarsson, H. & Wängnerud, L. (red.) (2012). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. (4., [rev.] uppl.) Stockholm: Norstedts juridik

Härenstam, K (2006) *En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker* Underlagsrapport till Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund?":
Karlstad universitet

Härenstam, K (1993), *Skolboks-islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*.
Göteborgs universitet.

Larsson, G (2005) Islamofobi i Sverige 2004 i: Integrationsverket (2005) *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004* INTEGRATIONSVERKETS RAPPORTSERIE 2005:02.

International Helsinki Federation for Human Rights, 2005, Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU

Otterbeck, J 2000, *Islam, muslimer och den svenska skolan. Studentlitteratur*, Lund. Otterbeck, J. och P. Bevelander, 2006, Islamofobi – en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet. Forum för levande historia. Stockholm

Otterbeck, J (2005) “*What is reasonable to demand? Islam in Swedish textbooks*” Journal of Ethnic and Migration Studies Vol. 31, No. 4, July, S.795-812

Runnymede Trust (1997) *A challenge for Us all* <http://www.runnymedetrust.org/companies/17/74/Islamophobia-A-Challenge-for-Us-All.html> (Hämtad 2016-12-01)

Selander, S (1990) *Towards a Theory of Pedagogic Text Analysis* Scandinavian Journal of Educational Research, 01/1990, Volym 34, Tidskriftsnummer 2

Said, E.W. (1997). *Orientalism*. ([Ny utg.]). Stockholm: MånPocket.

Skolverket (2011) *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola* 2011 Västerås: Edita